

Davor Marijan, *Hrvatska 1989. – 1992. Rađanje države* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2017), 657 str.

U zadnje dvije godine autor je s dvije sinteze zaokružio svoj dugogodišnji znanstveni rad u kojem se bavi poviješću raspada druge Jugoslavije i stvaranjem hrvatske države u Domovinskom ratu 1991. – 1995. godine. Nakon sinteze *Domovinski rat* potkraj 2016., u izdanju Infinitusa i Hrvatskoga instituta za povijest, u kojoj je obrađena povijest stvaranja i obrane hrvatske države s vojnoga aspekta, u srpnju 2017. slijedila je nova, koja daje politički aspekt stvaranja neovisne hrvatske nacionalne države. Politička sinteza bila je na neki način pravo iznenađenje jer je Davor Marijan poznat javnosti najviše kao vojni povjesničar, a manje kao povjesničar koji se bavi političkom poviješću. Kao sve njegove dosadašnje knjige, i ova je na prvom mjestu utemeljena na arhivskim izvorima, ali i tiskovinama Jugoslavenske narodne armije (JNA) sa stupnjem tajnosti, tisku i literaturi hrvatskih i inozemnih znanstvenika, a manjoj mjeri sudionika onodobnih događanja. Ovo djelo sastoji se od predgovora, trinaest poglavlja, zaključka, popisa izvora i literature, kratica i kazala osobnih imena. Sva poglavlja podijeljena su na podcjeline kojima je autor dao naslove.

U predgovoru (str. 9 – 11) autor nas upoznaje s tim zašto je i kako odlučio pisati ovu knjigu te s problemima na koje je nailazio prilikom pisanja. Kao glavni problem spominje “nedostatak bilo kakve ozbiljne analize toga razdoblja”, a niz napisanih članaka iz sociologije i politologije daje skroman doprinos, prvenstveno “zbog neuvažavanja dokumenata i rezultata historiografije”. Marijan obrazlaže svoju dugogodišnju skepsu prema svjedocima povijesti koji su u svojim memoarima “često prešutjeli” i “krajnje tendenciozno iznijeli” neka događanja. Autor smatra da su zadnje godine komunističkoga razdoblja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) i faze raspada bile “daleko od idile kojom se, bar u Hrvatskoj, u posljednjih desetak godina prikazuje”.

Prvo poglavlje, “Jugoslavija u osamdesetima” (str. 15 – 74), Marijan je podastro u dvanaest potpoglavlja. U njima temeljito i jezgrovito govori o problemima s kojima se SFRJ srela nakon Titove smrti 1980. godine. Svi ti problemi postojali su i prije, ali su nakon njegove smrti izbili na svjetlo dana jer je uz Partiju i JNA u 1980-ima Tito bio treći integrativni stup koji je držao takvu složenu državu na okupu (dva različita civilizacijska sustava: kršćanski Zapad – postosmanski Istok, razvijeni – nerazvijeni...). Njegova smrt otvorila je vrata nezadovoljnima da počnu mijenjati postojeće stanje u toj konfliktnoj i proturječnoj državi u kojoj je Tito svojim autoritetom i čvrstom rukom privremeno rješavao probleme. Nezadovoljni su bili gotovo svi. To je bilo vidljivo najprije u gospodarskoj, a nešto poslije i političkoj krizi, na koju partijska vlast nije bila spremna odgovoriti jer bi nužne promjene dovele u pitanje njezin dominantan položaj. Autor zaključuje da su promjene u Sovjetskom Savezu (perestrojka) i slom komunističkoga političkog sustava u istočnoj Europi pokraj 1980-ih otvorili vrata višenacionalnim državama da pojedini narodi iskorače na povijesnu scenu, a među njima su bili Hrvati.

Drugo poglavlje, “Srbija ili ‘godine raspleta’” (str. 77 – 91), govori o nastojanju Socijalističke Republike (SR) Srbije da promijeni Ustav iz 1974., kojim je bila uspostavljena s dvije pokrajine. Za to su se rješenje ondašnji političari odlučili jer su bili svjesni da je velikosrpska hegemonija najveća prijetnja opstanku Jugoslavije. Time su Jugoslaviji produžili život, a zauzvrat su zbog ustavne uskraćenosti Srbije bogato honorirali srpski kadar velikom zastupljenošću u saveznim tijelima i institucijama.

Prvi pokušaj promjene Ustava iz 1974. Srbija je napravila izradom *Plave knjige* 1977., kojom je napravljena analiza ustavnoga položaja SR Srbije. Analiza je bila jednostrana – napravilo ju je Predsjedništvo SR Srbije – i dostupna uskom krugu političara, a nakon zatvorene rasprave između vodstva Srbije i pokrajina povučena je u ljeto 1977. godine. Drugi pokušaj i poticaj dali su nemiri kosovskih Albanaca u proljeće 1981., kojima su ovi tražili veća prava koja bi mogli ostvarivati u republici. Na Kosovu je vlast uvela izvanredno stanje. Ugušila je “kontrarevoluciju” uz upotrebu snaga milicije i JNA. Slijedio je niz suđenja Albancima za albanski nacionalizam i separatizam do kraja 1985. godine. Nemiri Albanaca potresli su Jugoslaviju, ali su i negativno djelovali na njihovu sliku u državi. Nepovjerenje i zazor prema Albancima rasli su u Srbiji, ali i izvan nje. Nemire su iskoristili srpski nacionalisti za raspirivanje “revanšizma prema pripadnicima albanske narodnosti”. Albanci su bili optuženi, posebno u srpskim medijima 1980-ih, da pritišću i ugrožavaju Srbe i Crnogorce na Kosovu i tjeraju ih s Kosova. Iako nešto od toga stoji, zaključuje autor, svjesno je zanemaren ekonomski motiv, bolji život u Srbiji kao najvažniji okidač odlaska s Kosova. Premda ostale republike nisu bile sklone reviziji Ustava, Centralni komitet (CK) Saveza komunista (SK) Srbije krenuo je s tim na 18. sjednici u prosincu 1981. godine. Pored nastojanja Srbije da ograniči autonomiju pokrajina, stvarano je mišljenje u javnosti o ugroženosti i neravnopravnosti Srbije i Srba u Jugoslaviji. Posebno mjesto u tim tvrdnjama pripada Memorandumu Srpske akademije znanosti i umjetnosti iz 1986., koji je pojačao i djelovanje srpskih nacionalista u Hrvatskoj. Autor smatra da Memorandum nije bio kamen temeljac suvremenoga srpskog nacionalizma jer je u struktura sustava postojao i prije Titove smrti. U javnosti je otvorio pitanje srpskoga nacionalnog programa i pitanje položaja Srbije iz visokih partijskih foruma spustio među masu, u “narod”. Nemire na Kosovu iskoristila je i Srpska pravoslavna crkva, koja je do tada niz godina obitavala na društvenoj margini, da se vrati javnu političku scenu. Srpska pravoslavna crkva dala je doprinos srpskom nacionalizmu održavanjem kosovskoga mita i predrasudama o izabranom narodu. Kako u saveznim institucijama Srbija nije uspjela razriješiti odnos s autonomnim pokrajinama, uspjeh je postigla izvan institucija, na ulici, demonstracijama nazvanim “mitinzi istine” ili “događanja naroda”, koje su počele u veljači 1986. dolaskom skupine Srba s Kosova u Beograd. Mitinge je poslije poticao Slobodan Milošević, koji je zasjeo na čelo SK Srbije na 8. sjednici 24. rujna 1987. godine. Mitinzima je srušeno vojvođansko rukovodstvo 6. listopada 1988., crnogorsko 11. siječnja 1989., a Kosovo je “riješeno” smjenama i partijskim isključenjima 1988. godine. Srbija je 28. ožujka 1989. proglasila amandmane na Ustav SR Srbije i time je srpsko pitanje bilo riješeno, ali je srušila i sustav stvoren Ustavom iz 1974. godine.

Treće poglavlje, “Slovensko proljeće” (str. 95 – 98), odnosi se na drugu jugoslavensku republiku koja je dala važan doprinos raspadu Jugoslavije. Prema autorovu mišljenju, osnovna razlika između slovenskoga i srpskoga osporavanja Jugoslavije bila je u tome što ju je Slovenija osporavala ne zbog “slavne i izgubljene prošlosti” nego zbog neizvjesne budućnosti. Slovenija je najjače pokazala svoju emancipaciju od Jugoslavije u sukobu između omladinskoga tiska i JNA. Glasila su postavljala neugodna pitanja i tvrdnje koje su bile u suprotnosti s uobičajenim laskanjima o snazi, svjetonazoru i ideološkoj čistoći JNA. Sukob je izbio i između admirala Branka Mamule, taštoga saveznog sekretara za narodnu obranu, i tjednika *Mladine*, koji ga je dirnuo. U sukobu je savezni vrh stao na stranu Mamule, a Armija otišla tako daleko da je organizirala suđenje “četvorici” u Ljubljani na srpsko-hrvatskom jeziku, čime je proces dobio političku značajku. I u sljedećem sukobu između Slovenije i federacije,

prilikom donošenja amandmana na Ustav Slovenije 1989., JNA je stala na stranu federacije. Armiji je to bilo neprihvatljivo jer se zadiralo u obrambeni sustav (JNA bez odobrenja Skupštine Slovenije nije mogla upotrijebiti oružane snage u miru i da je bilo proglašeno izvanredno stanje na prostoru Slovenije). Amandmani su prihvaćeni 27. rujna 1989., a Slovenci su uspjeli u svojem naumu.

U četvrtom poglavlju govori se o "Izlasku JNA na političku pozornicu" (str. 101 – 110). U pola stoljeća postojanja JNA je izrasla u nadnacionalnu instituciju i najvažniji sigurnosni temelj Jugoslavije. Zajedno s Teritorijalnom obranom od 1968. činila je Oružane snage SFRJ. Zadaća Oružanih snaga bila je zaštita granica i ustavnoga poretka. Na političku pozornicu JNA je iskoračila preko Partije (bila je zastupljena preko svoje organizacije SK), preko Saveznoga izvršnog vijeća (zastupao ju je savezni sekretar za narodnu obranu), a u Predsjedništvu SFRJ do kraja 1980-ih instalirala je zamjensko tijelo – Štab Vrhovne komande. Ponašanje JNA potkraj 1980-ih odredio je njezin ideološki svjetonazor i prevladavajuća srpska struktura stalnoga sastava. Kao i ostale sastavnice društva, JNA je osjetila posljedice krize, koje su se odrazile na njezino financiranje (smanjenje s 5,80 % nacionalnoga dohotka iz 1981. na 5,20 % 1985. godine). Za JNA to nije bio glavni problem. Problemi su nastali jer su politička stajališta JNA o preustroju Jugoslavije bila istovjetna stajalištima SR Srbije. To je dovelo do sukoba sa SR Slovenijom, koja se nije složila s koncepcijom JNA i načinom financiranja. S ostalim republikama nije imala većih problema. Nakon sastanka rukovodstva SR Hrvatske sa saveznim sekretarom za narodnu obranu generalom Kadijevićem u srpnju 1998. obostrano je zaključeno da je suradnja vrlo dobra.

Peto poglavlje, "Raspad SKJ" (str. 113 – 124), vezano je uz rastakanje Partije koje je započelo nakon Titove smrti 1980. godine. Tada je SK Jugoslavije imao i najviše članova u svojoj povijesti, 9 % stanovništva, a nakon toga se do raspada 1989. broj konstantno smanjivao. Prva razilaženja započela su nakon XII. kongresa 1982., na 1. sjednici CK u lipnju o izboru članova Predsjedništva (Srbija je za člana Predsjedništva pored Dobrivoja Vidića predlagala i Dražu Markovića, koji nije bio omiljen u Jugoslaviji među članstvom te su protiv njega glasali članovi CK iz ostalih republika). Na pritisak Petra Stambolića, koji je tada obnašao dužnost predsjednika Predsjedništva SFRJ (optužio je ostale republike da se miješaju u poslove Srbije), on je izabran na ponovljenom glasanju. Relativni mir trajao je u Partiji do prosinca 1987. i održavanja 11. sjednice CK SK Jugoslavije. Nakon nje započeo je medijski rat protiv pojedinih partijskih rukovodilaca. Rat su započeli srpski mediji protiv kosovskoga komunista Fadila Hoxhe, a od ljeta 1988. na udaru je bio predsjednik Predsjedništva CK SK Jugoslavije Stipe Šušteršič. Posljednja godina postojanja Partije obilježena je svađama i iscrpljivanjem oko programskih koncepcija. Završni čin raspada dogodio se u Beogradu 20. siječnja 1990. na XIV. izvanrednom kongresu, gdje je glavna točka bila društvena reforma i preobražaj SK Jugoslavije. Istočna, brojnija strana predvođena Slobodanom Miloševićem bila je za jedinstveni SK i jedinstvenu Jugoslaviju, a slovenska strana bila je za transformaciju SK Jugoslavije u konfederalnu asocijaciju neovisnih stranaka. Slovenski delegati predložili su i prestanak optuživanja za "kontrarevoluciju", prestanak političkih suđenja u Jugoslaviji, zabranu mučenja i pružanje stvarnih jamstava za pravo o razdruživanju na temelju Ustava. Srpski komunisti odbili su sve slovenske prijedloge i izviždali slovenske delegate. Slovenski delegati napustili su kongres nakon negativnoga glasanja o političkoj Deklaraciji za demokratski socijalizam, reformskom dokumentu koji je nudio "nade i promjene". Kongres su napustili i hrvatski delegati nakon što su istočni članovi odbili prijedlog

Ivice Račana da se kongres prekine na neodređeno vrijeme da bi se u republičkim i pokrajinskim organizacijama raspravilo novonastalo stanje. Ni Miloševićovo inzistiranje da se verificira novi broj izaslanika, ustanovi novi kvorum te nastavi s radom nije prošlo. Autor zaključuje da je to bio prvi ozbiljan udarac Miloševićevoj politici u želji da vlada Jugoslavijom.

“Hrvatska i politička kriza Jugoslavije” (str. 127 – 173) naziv je šestoga poglavlja. Autor obrazlaže razloge “hrvatske šutnje” sve do ljeta 1989. (dio nacionalno svjesnih partijskih dužnosnika “očišćen” je u ranim 1970-ima nakon hrvatskoga proljeća, nerazmjernan udio Srba u SK Hrvatske) i razloge koji su natjerali hrvatski partijski vrh da prekine s tim (pojava organiziranih neokomunističkih snaga početkom 1989., jačanje srpskoga nacionalizma). Odlučivši se za višestranačje potkraj 1989., SK Hrvatske nastojao je iskoristiti poluge vlasti koje je nadzirao od 1945. i izbornu proceduru prilagoditi svojim očekivanjima na izborima (bili su svjesni da ne mogu ostvariti apsolutnu pobjedu na izborima, pa su se odlučili za većinski izborni model). Očekivanja se nisu ostvarila. Na izborima održanim u travnju i svibnju (dva izborna kruga) pobijedila je Hrvatska demokratska zajednica i u Saboru je imala 205 zastupnika, a Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena (SKH-SDP) (novi naziv) kao drugoplasirana stranka samo 73 (dobili su trećinu glasova, ali zbog pogrešna odabira izbornoga sustava 15-20 saborskih mjesta). Reakcije na izborne rezultate bile su različite, od trijumfalizma (glasači Hrvatske demokratske zajednice) do razočaranja i nečestitanja (Srpska demokratska stranka, JNA).

Sedma cjelina, “Rađanje hrvatske države” (str. 177 – 259), vezana je uz teškoće s kojima se suočavala nova hrvatska vlast prilikom prelaska iz militariziranoga u civilno društvo. Konstituiranje nove vlasti završeno je 22. prosinca 1990. donošenjem Ustava Republike Hrvatske (RH), kojim je Hrvatska ušla u krug europskih demokratskih zemalja kojem je oduvijek pripadala. Proglašenjem Ustava RH ozakonjen je polupredsjednički sustav, a RH je ostala u sastavu SFRJ do novoga sporazuma jugoslavenskih republika ili dok Sabor RH ne odluči drukčije. Zbog pritiska prosrpske JNA i nužnosti obrane zemlje od prijetnji institucija SFRJ, Sabor je 21. veljače 1991. dopunio Ustavni zakon RH tako da vrijede samo one odredbe saveznoga zakona, Ustava i drugih pravnih akata koje nisu suprotne zakonima i Ustavu RH. Od početka kolovoza 1991. formirana je višestranačka Vlada demokratskoga jedinstva kao reakcija na krizu koja je prerasla u rat. Našavši se u ratu, Vlada je na svim razinama od općine do republike započela osnivanje kriznih štabova radi organiziranja i usklađivanja svih aktivnosti nužnih za obranu RH. Autor iznosi da je proklamirana pomirba bivših komunista i protivnika komunizma kao i nesklonih komunizmu u početku sprečavala dekomuniziranje društva, što je bio osnovni preduvjet za početak dugotrajnoga procesa demokratizacije. Predvodnici novoga vremena bili su pripadnici stare elite marginalizirani prije dvadesetak godina, dijelom zbog ideja ili svojih pogrešnih političkih procjena. Od nacionalnoga pomirenja najveću dobit imali su komunistički kadrovi, bivši i aktualni, koji su najvećim dijelom preuzeli i nosili novu vlast, tako da predstavnika političke emigracije i iseljništva gotovo da i nije bilo u političkom vrhu. Kako političke promjene nisu bile odraz revolucije nego rezultat višestranačkih izbora, u novom društvu nije se zbio oštar rez s prošlošću koji bi završio oštrim smjenama i čistkama. Hrvatska demokratska zajednica iskoristila je prednost sustava koji je postavio SDP s ciljem da zadrži vlast. Imala je stabilnu većinu u Saboru i mogla je provoditi politiku koju je odredio vrh stranke. Oporbene stranke (SDP, Hrvatska socijalno-liberalna stranka, Hrvatska seljačka stranka...) bile su slabe zbog

premalenoga broja zastupnika u Saboru i vlastite neorganiziranosti. Zaoštavanjem srpskoga pitanja u Hrvatskoj položaj Franje Tuđmana svakodnevno se učvršćivao. Gledajući obranu, autor kaže da je do kraja lipnja 1991. sav teret obrane nosila policija jer je Teritorijalna obrana nakon razoružavanja u svibnju 1990. postala nevažna. Izgubivši oružje i republičko zapovjedništvo, Teritorijalna obrana priklonila se protivničkoj strani. Od ljeta obranu preuzima Zbor narodne garde, a od druge polovine rujna 1991. i pričuvne postrojbe Hrvatske vojske. U obranu domovine u jednom dijelu RH nakratko su se uključili odredi Narodne zaštite, paravojni sastavi Hrvatske stranke prava – Hrvatske obrambene snage (do ljeta 1992. ukinuti ili uklopljeni u sastav Zbora narodne garde i Hrvatske vojske), kao i Domobranstvo od kraja 1991. godine. Poseban problem za obranu RH bio je nedostatak oružja i streljiva, koje je Hrvatska morala kupovati na crnom tržištu zbog embarga na oružje koji je uvelo Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda 25. rujna 1991. godine. Osim nedostatka naoružanja, drugi veliki problem obrane bili su srpski policajci u hrvatskoj policiji koji su prešli na srpsku agresorsku stranu te u manjoj mjeri miješanje politike u vojsku. Autor nam kronološki donosi sve važnije političke odluke na putu prema neovisnosti, koja je ostvarena odlukom Sabora 8. listopada 1991., te priznavanju Hrvatske 15. siječnja 1992. i primanju u članstvo Ujedinjenih naroda 22. svibnja 1992. godine. Marijan ističe da je Hrvatska 1991. izdržala gospodarski i monetarni udar, što je bio golem uspjeh, ali da su iste godine započeli procesi koji su dugoročno Hrvatskoj nanijeli nesagledivu gospodarsku štetu i utjecali na stvaranje njezine socijalne slike. Zbog rata su ljudska prava bila gurnuta u drugi plan, a prednost je dobila obrana Hrvatske. Od važnosti za izgradnju pravne države bilo je pitanje izgradnje i poštovanja trodiobe vlasti. Pokazalo se da rat nije bio pogodan za uvođenje pravne države, posebno kada država nije nadzirala svoj cjelokupni teritorij. Zaključujući cjelinu, autor je iznio da JNA i dio Srba uopće nisu dali priliku izbornim pobjednicima za ozbiljan iskorak u demokraciju sve do kraja rata 1995. i okončanja mirne reintegracije istočnoga dijela Hrvatske 1998. godine.

“Srpsko pitanje u Hrvatskoj” (str. 263 – 323) naslov je osme cjeline. Autor obrazlaže da je ono otvoreno u veljači 1989., a ne, kako se tvrdilo u srpskim političkim krugovima, nakon pobjede Hrvatske demokratske zajednice. Srbi u Hrvatskoj željeli su zadržati postojeće stanje. Za Hrvate je bilo neprihvatljivo da Srbi i dalje dijele s njima suverenost u Hrvatskoj. U Ustavu donesenom 1990. u Hrvatskoj Srbi su i dalje ostali narod, s tim da su stavljeni na istu razinu s ostalim jugoslavenskim narodima i nacionalnim manjinama, a prije su izrijekom spominjani uz Hrvate. Nova hrvatska vlast pokušala je institucionalno riješiti srpsko pitanje. Srbi su to odbili i digli pobunu. Pobuna je podijelila srpsku zajednicu na ruralnu i urbanu, na seoske i gradske Srbe. Srbi izvan pobunjenih područja politički su se organizirali u Srpskom demokratskom forumu koji je osnovao prof. Milorad Pupovac potkraj 1991. godine. Vodeća politička snaga Srba u Hrvatskoj bila je Srpska demokratska stranka, osnovana 17. veljače 1990. u Kninu. Bila je gnijezdo iz kojega se izlegla srpska pobuna. Nakon svibanjskih izbora 1990. Srpska demokratska stranka krenula je u prekrajanje Hrvatske. Počelo je s nedefiniranom “autonomijom”, a završilo u prosincu 1991. s Republikom Srpskom Krajinom. U početku stvaranja Srpske autonomne oblasti Krajine važnu ulogu imali su policajci “martićevci”, koji su dobili ime po Milanu Martiću, suspendiranom inspektoru iz Knina. Početkom otvorenoga rata u ljeto 1991. i agresije na RH pobunjeni Srbi organizirali su se u oružane snage Teritorijalne obrane. Od studenoga 1991. Teritorijalna obrana bila je podređena zapovjedništvima JNA. Cjelinu je autor zaključio riječima: “Kad je dio srpskih političara u Hrvatskoj uzeo mač u ruke

i poveo za sobom velik postotak srpskog stanovništva, očito nije pomišljao da se od mača može stradati, što se na kraju i dogodilo.”

U devetom poglavlju, posvećenom “Raspadu Jugoslavije i saveznih institucija” (str. 327 – 402), autor vrlo koncizno iznosi kako su se raspadale savezne institucije do kraja 1991. godine. Pregovori koji su se vodili o budućnosti Jugoslavije završili su neuspjehom nakon dvije godine pregovaranja u savezним institucijama, pregovori- ma čelnika republika i nastojanjima Saveznoga izvršnog vijeća da nađe privremeno rješenje za funkcioniranje federacije do konačnoga dogovora republika u Jugoslaviji. U postupku raspada Jugoslavije Hrvatska je zadržala dio svojih kadrova u savezним institucijama vjerujući da će oni zastupati hrvatske interese. Većina tih kadrova ostala je projugoslavenski orijentirana i slabo je ili nikako branila hrvatske interese. Od visokopozicioniranih saveznih kadrova jedino je Zdravko Mustač pomogao Hrvat- skoj, a pomoći nije bilo ni od predsjednika Saveznoga izvršnog vijeća Ante Marko- vića, ni od saveznoga sekretara za inozemne poslove Budimira Lončara, ni od Veljka Kadijevića, koji je u završnici krize stvarno bio srpski kadar. Autor nas upoznaje s ustavnom dekonstrukcijom koju je započela Srbija u studenom 1988. donošenjem amandmana na Ustav SFRJ, ulogom Predsjedništva SFRJ kao najvažnije savezne in- stitucije tijekom 1990./1991., ulogom Ante Markovića i Saveznoga izvršnog vijeća, ulogom Saveznoga sekretarijata za unutrašnje poslove i JNA u raspadu Jugoslavije.

Deseto poglavlje, “Četiri susjeda” (str. 403 – 443), vezano je uz odnose koje je Hrvatska prolazila sa Slovenijom, Srbijom, Crnom Gorom te Bosnom i Hercegovinom. Sa Slovenijom je Hrvatska surađivala posebno dobro do ljeta 1991., zbog obrane Ustava SFRJ iz 1974. i prijetnji od JNA. Odlukom Predsjedništva SFRJ u srpnju 1991. o povlačenju JNA iz Slovenije okončano je hrvatsko-slovensko savezništvo i Hrvat- ska je ostala sama na vjetrometini protiv JNA i Srbije. U agresiji na Hrvatsku važnu ulogu imala je JNA, ali su znatan doprinos dale srbijanske paravojne formacije i Ter- ritorijalna obrana Srbije. Zanimljiva je prepredenost crnogorskoga rukovodstva, koje je u listopadu 1991., nakon što je zajedno sa srpskim snagama okupiralo Konavle, predlagalo pregovore o “sporazumnom određivanju morske i kopnene granice” iz- među Crne Gore i Hrvatske. Prilikom agresije na RH vlasti Bosne i Hercegovine nisu spriječile korištenje svojega teritorija za rat protiv Hrvatske, a Bosna i Hercegovina bila je uključena u rat protiv Hrvatske s dijelovima Teritorijalne obrane i pričuvnim sastavom JNA. Hrvatska je pomagala oružjem i ljudstvom Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini, pa kada su Srbi počeli otvoreni rat i osvajanje teritorija 1992., nisu uspjeli realizirati većinu svojih ratnih ciljeva, što je izravno utjecalo i na opći tijek rata, zaključuje autor.

“Agresiji i pobuni” (str. 447 – 520) autor je posvetio jedanaesto poglavlje. Tijekom 1990. JNA je poduzela tri mjere kojima je jačala svoj položaj u RH i slabila novu vlast: razoružala je Teritorijalnu obranu Hrvatske, razmjestila mirnodopske snage na područjima s većinskim hrvatskim stanovništvom i prekinula gotovo svu surad- nju s Ministarstvom unutarnjih poslova Hrvatske. Uoči otvorene kninske pobune, “balvan revolucije”, u kolovozu 1990. milicajci srpske nacionalnosti u Kninu već su u srpnju iskazali neposlušnost hrvatskoj vlasti. Autor iznosi da je “balvan revolucija” provedena, među ostalim, s ciljem neometanoga održavanja referenduma o srpskoj autonomiji blokadom prometnica. Nakon “događanja naroda” na Banovini potkraj rujna 1990. narušeno je sigurnosno stanje na cijelom prostoru RH. U siječnju 1991. JNA nije uspjela u svojem naumu da razoruža hrvatsku policiju, ali je ujedinila sve demokratske snage u RH da se odupre Armiji. Marijan kaže da je srpska pakračka

pobuna početkom ožujka 1991. višeznačna: to je bila prva razmjena vatre između pripadnika JNA i hrvatske policije te upotreba "tampon-zona" kojima će se JNA služiti do sredine rujna. Sukobe koji su se vodili od Pakraca, Krvavi Uskrs na Plitvicama, Kijevo, Borovo Selo, Split, autor smješta u sukobe niskoga intenziteta u Hrvatskoj. Nakon proglašenja hrvatske neovisnosti u lipnju 1991. slijedio je niz napada na institucije RH. Nakon odluke o njezinu povlačenju iz Slovenije JNA je otvoreno stala na srpsku stranu u Hrvatskoj kao srpska vojska. Prvi hrvatski uspjesi u sukobu s JNA od srpnja do kraja 1991. bili su u rujnu, kada su hrvatske snage uspjele osloboditi većinu vojarni vojnih objekata u sjeverozapadnoj i središnjoj Hrvatskoj, što će znatno utjecati na tijek rata u Hrvatskoj. Operacija JNA u rujnu kojom je trebala ispresijecati Hrvatsku na nekoliko pravaca i prisiliti ju na kapitulaciju nije uspjela zbog propasti mobilizacije u Srbiji i lošega zapovijedanja. Hrvatska se do kraja 1991. uspjela obraniti i dočekati dolazak snaga UNPROFOR-a 1992. godine.

U dvanaestom poglavlju, "Međunarodni položaj Hrvatske" (str. 523 – 554), autor iznosi s kojim se sve problemima suočavala Hrvatska na putu do međunarodnoga priznanja. Odlučujuće države na tadašnjoj političkoj sceni podupirale su jedinstvenu Jugoslaviju sve do napada JNA na Sloveniju potkraj lipnja 1991. godine. Tada se Europska zajednica (EZ) uključila u jugoslavensku krizu slanjem ministarske trojke, a od 13. srpnja 1991. slanjem promatračke misije. Dana 7. rujna EZ je u Haagu započeo Mirovnu konferenciju o Jugoslaviji, na kojoj su sudjelovali ključni političari iz saveznih institucija i republika te ministri vanjskih poslova EZ-a. Pregovori su pretrpjeli neuspjeh i 5. studenoga 1991. proglašeni su privremeno prekinutima. Prekidom rada Mirovne konferencije o Jugoslaviji tijekom zbivanja kretao se prema priznanju republika koje to žele, ali i prekidu rata u Hrvatskoj. Hrvatsku su članice EZ-a priznale 15. siječnja 1992., a Sjedinjene Američke Države tek 7. travnja iste godine. Vanceovim planom, koji su prihvatili čelnici Hrvatske i Srbije, od prosinca 1991. do ljeta 1992. na prostor okupiranih hrvatskih područja došle su snage UNPROFOR-a sa zadatkom demilitarizacije i osiguranja civilnoga stanovništva.

"Lice rata" (str. 557 – 594) predzadnja je cjelina. Iznoseći najvažnije događaje 1990./1991., autor podsjeća kako se u narodu stvarala slika da su oni "drugi" remetilski faktor koji kuje rat. Pišući o novinarima i njihovu odnosu prema "Domovini" i "istini", uoči i tijekom rata, autor postavlja pitanje o dvojbi "jesu li mediji svojim lošim i neetičkim djelovanjem započeli rat u kojemu se Jugoslavija raspada". Marijan zaključuje da su mediji "pružali učinkovit i moćan način da se oblikuje javnost i njihova odgovornost se ne može ignorirati". Rat je velikom broju stanovnika Hrvatske promijenio ustaljeni način života, posebno u područjima koja su se našla u zoni rata, gdje su ljudi nastojali preživjeti. Govoreći o zločinu i kažnjavanju u ratu, autor kaže da je na srpskoj strani toga bilo neusporedivo više zbog zavjeta "Ovo je Srbija", a na hrvatskoj strani "nema nikakvih vjerodostojnih dokaza da je hrvatski politički vrh poticao zločine nad srpskim stanovništvom i drugim protivnicima osamostaljenja".

U zaključku (str. 597 – 602) autor daje zaključni presjek događanja u obrađenom razdoblju i osvrće se na ulogu predsjednika Tuđmana kao najoklevetanije osobe hrvatske povijesti u stvaranju Hrvatske.

Monografija završava navođenjem impozantnoga broja neobjavljenih i objavljenih izvora kao literature koju je koristio u radu, kraticama i kazalom osobnih imena.

Ova je monografija prvo djelo koje na jednom mjestu daje cjelovito viđenje kako se stvarala i kako je nastala hrvatska država, s kojim su se problemima sretali njezini stvaratelji te kakvu je žrtvu podnio hrvatski narod da bi dobio svoju državu. Knjiga

je važno historiografsko djelo koje svakako treba pročitati svatko tko želi znati nešto više o “dosanjanom snu”, hrvatskoj državi.

Đuro Škvorc

Izvrješće sa znanstvene konferencije *Između komunističkoga ideala i zbilje (1937. – 1990.)*, Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 10. studenoga 2017.

Godine 2017. navršilo se osamdeset godina od osnutka Komunističke stranke Hrvatske, koja je ubrzo nakon osnivanja nazvana Komunističkom partijom (KP) Hrvatske. Nastala je u ozračju snažnoga jačanja hrvatskoga nacionalnog pokreta pod vodstvom Hrvatske seljačke stranke pred osnivanje Banovine Hrvatske i Drugi svjetski rat, kada nije bilo oportuno nastupati u hrvatskim područjima pod jugoslavenskim nazivljem. Istodobno se navršilo i sto godina od Listopadske revolucije u Rusiji, koja je bila kamen temeljac za gradnju revolucionarnoga poretka u Hrvatskoj i Jugoslaviji nakon 1945. godine. Te su godišnjice bile povod održavanju znanstvenoga skupa posvećenog utjecaju koji je KP Hrvatske (od 1952. preimenovana u Savez komunista /SK/ Hrvatske) imala na hrvatski narod i društvo. U suorganizaciji Hrvatskoga katoličkog sveučilišta (HKS) i Hrvatskoga instituta za povijest (HIP) održan je 10. studenoga 2017. na HKS-u znanstveni skup “Između komunističkoga ideala i zbilje (1937. – 1990.)”.

Nakana organizatora bila je dotaknuti glavne političke, društvene, kulturne i ekonomske procese koji su se razvijali pod vodstvom KP/SK Hrvatske, pritom ne gubeći iz vida širi kontekst, odnosno ukupna kretanja na ondašnjem jugoslavenskom prostoru. Kako je istraživanje te teme dugo bilo opterećeno ograničenom dostupnošću izvornoga gradiva u hrvatskim arhivima, znanstveni je skup ujedno bio prilika da istraživači razmijene međusobna iskustva te da javnost upoznaju s najnovijim dostignućima hrvatske historiografije. Organizacijski odbor skupa činili su Tomislav Anić, Stjepo Bartulica i Stipe Kljaić. Skup su pozdravnim govorima otvorili rektor HKS-a Željko Tanjić i ravnateljica HIP-a Jasna Turkalj.

Plenarno izlaganje o povijesti KP Jugoslavije održao je Ivo Banac, koji je dao okvir za sva izlaganja predstavljajući periodizaciju povijesti te organizacije. Banac je ustvrdio da KP Jugoslavije nije samostalna pojava, nego su na nju presudan utjecaj imali Kominterni i Sovjetski Savez, te da je tijekom čitavoga svojeg postojanja lavi-rala između rješavanja radničkoga i nacionalnoga pitanja. Banac se posebno osvrnuo na djelovanje hrvatskih komunista u razdoblju Pučke fronte. Strategija Pučke fronte, preko koje su komunisti u Hrvatskoj i Europi htjeli proširiti svoj utjecaj u suradnji s drugim građanskim strankama demokratske orijentacije i socijalistima, osobito je bila aktualna zadnjih godina pred početak Drugoga svjetskog rata. Takvu su politiku, osobito među hrvatskim komunistima, podupirali Krleža i krug inteligencije oko njega, na čije se inicijative odazivao i lijevi dio Hrvatske seljačke stranke. Za uspjeh KP Jugoslavije u Jugoslaviji, prema Bančevu mišljenju, ključno je bilo nacionalno pitanje. Nakon Drugoga svjetskog rata KP Jugoslavije vrlo je brzo ostvarila totalnu dominaciju u političkom prostoru. Banac je istaknuo da je ona vjerojatno bila i najradi-